

800 anys després de Muret

Els trobadors i les relacions
catalonooccitanes

Vicenç Beltran, Tomàs Martínez, Irene Capdevila (eds.)

Índex

Introducció, per Vicenç Beltran	9
JOSEP ANTONI AGUILAR, L'art de (no) narrar una desfeta: Muret (1213), del <i>Llibre dels fets</i> a Ramon Muntaner	13
VICENÇ BELTRAN, Guilhem de Montanhagol, <i>faidit?</i>	53
VALERIA BERTOLUCCI PIZZORUSSO, <i>Conseil</i> : un motivo / tema nella poesia dei trovatori	75
MIRIAM CABRÉ I MARINA NAVÀS, «Que-l rey franses nos ha dezeretatz...»: la poètica occitana després de Muret	101
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Unitat lingüística catalanooccitana?	123
GÉRARD GOIRAN, L'Anonyme frappe « ses » trois coups : l'atmosphère à Muret avant la grande bataille	131
SAVERIO GUIDA, Il signore rossiglione Pons de Vernet fra trovatori e catari ..	149
JOAN MAHIQUES CLIMENT, Catalunya i Occitània a la Renaixença: les Festes Llatines de Montpellier	171
MARIA LUISA MENEGHETTI, La «novella» del re Pietro d'Aragona (a proposito della <i>razo</i> di 406,8)	195
ANNA M. MUSSONS FREIXAS, <i>Mortz [fo] lo reis Peire d'Arago ab mil cavaliers</i> <i>davan Murel</i> : els camins de la <i>prezicansa</i> trobadoresca	205
MARJOLAINE RAGUIN, La Catalogne et les Catalans vus de la <i>Chanson</i> <i>de la croisade albigeoise</i> ; au-delà de la question du seul roi d'Aragon	221
SIMONE VENTURA, Il <i>Palaytz de Savieza</i> : poesia didascalica alla corte di Gastone III di Foix, detto Febus	247

Unitat lingüística catalanooccitana?

Germà Colón Domènech
Universität Basel
Institut d'Estudis Catalans

INTRODUCCIÓ

La suposició, l'enyor que tanta gent de Catalunya ha tingut d'una comunitat lingüística, i fins i tot històrica i d'identitat, amb Occitània, em proposo d'estudiar-la en dues parts, corresponents a l'edat mitjana i a l'època moderna, aquesta des del segle XIX fins avui. Des de bon començament em permeto de dir que jo no he estat mai un partidari d'aquesta unitat. *Suum quique*.

En un dels meus primers treballs ja vaig dir que mai no beuria en la *Coupo Santo*, i allà mateix criticava l'acudit del provençalista Pierre Bec, qui, en el seu llibre *La langue occitane*,¹ col·locava el català entre els parlars occitans, al costat del «provençal alpin», l'«auvergnat», etc. També assenyalava el desfici que causava que, en el *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*,² l'abbé Joseph Salvat dediqués un article a cada autor català medieval; de manera que Bernat Metge, Ausiàs March o Roís de Corella, sense adonar-se'n, es veien il·lustrant les lletres franceses.

El professor gironí August Rafanell ha dedicat un important llibre a la qüestió. Es titula *La illusió occitana, la llengua dels catalans entre Espanya i França*.³ Malgrat la simpatia occitanitzant que mostra al llarg de tot el treball, acaba amb aquesta puntualització: «La llengua catalana no podia ser de cap de les maneres la mateixa que la llengua autòctona del terç sud de França; inversament, la llengua peculiar dels francesos meridionals no podia ser la mateixa que la dels catalans».⁴

De tota manera, d'aquesta illusió occitana hem participat molts. I si no hem cregut que el català i l'occità fossin la mateixa cosa, hem pensat que eren

1 Pierre BEC, *La langue occitane*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967.

2 Cardinal GEORGES GRENTÉ et al. (ed.), *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*, Paris, A. Fayard, 1964.

3 August RAFANELL, *La illusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*, Barcelona, Quaderns Crema, 2006, 2 vol. Vegeu la meua ressenya a *Estudis Romànics*, xxxi (2009), p. 432-436.

4 August RAFANELL, *La illusió...*, p. 133.

germans o almenys cosins germans. Si se'm permet citar-me diré que vaig escriure, en relació amb aquesta qüestió, un article titulat «Occitan et catalan: nécessité d'une étude réciproque».⁵

EL CATALÀ I L'OCCITÀ A L'EDAT MITJANA. TRES EXEMPLES

Vinguem ara amb uns exemples medievals per comprovar l'afinitat entre català i occità.

Ramon Llull, en el *Llibre de Contemplació*, escriu:

[...] ell per raó de sa gelosia vendrà a la fi de sos dies e a sa mort tot trist i ple de *mal enconi* e de ira e de sospita e de mala volentat.

Per la seva part, el *Facet* del manuscrit de Carpentras, de la darrerria del segle XIV, diu:

[...] las de animas es putana
E de luxuria cabana,
Tot axi put con lo dimoni
Qu es tot ple de *malenconi*.

El mot *mal enconi* lullia surt al manuscrit de Milà (ca. 1270), el millor i més antic que ens ha tramès el text. El *malenconi* del *Facet* significa clarament 'dolenteria, maldat'.

La *lamentatio poenitentiae* en occità antic *Senher Dieu que fezist Adam*, atribuïda generalment a Falquet de Romans i també a Folquet de Marsella, presenta uns trets lingüístics ben curiosos, però el que ara ens interessa és *malenconi*:

[...] volontiers amassey l'autrui
e non gardey ni qual ni cuy;
e fuy tostemps de *malenconi*
e mantinc obra de dimoni.

Aquesta forma *malenconi* també apareix en l'anomenat *Roman d'Esther*, escrit i copiat a la Provença meridional:

⁵ Germà COLÓN, «Occitan et catalan: nécessité d'une étude réciproque. A propos de l'ancien provençal "marves", catalan "manvés"», a *Mélanges de Philologie et de Littératures romanes offerts à Jeanne Wathelet-Willem*, Liège, Cahiers de L'A.R.U., 1978, p. 43-78.

Lo rei fon plen de *malenconi*;
Dis: Qe farem d'aquest demoni?

El significat és prou proper: en el primer cas «fuy tostemps de *malenconi*» significa sempre 'vaig ser dolent', mentre que al *Roman d'Esther* hi va perfectament el sentit d'irritació o d'ira (*Supplement* de Levy: ⁶ 'Groll, Zorn').

El sentit del terme lullià és 'irritació'. Som davant el mateix panorama en les dues llengües, les quals posseeixen significats que es poden superposar: *R. d'Esther* i *L. de Contemplació*, d'una banda, amb 'dolenteria'; *Facet* i *Senher Dieu*, d'una altra, amb 'ira, irritació'. Això si volem filar prim, car tot entra dins el concepte general de 'maldat' i 'ira'.

El que ara ens sol·licita és esbrinar com aquest *malenconi* (que no viu en altres idiomes romànics) s'és format: tant en català com en occità existeix l'adjectiu *melanconiós*. A partir de *melancoli* o *melanconi* s'ha seguit l'equació:

odi – odiós,
desfici – desficiós,
vici – viciós,
judici – judiciós,
ignomini – ignominiós, etc.

Un altre problema es presenta amb l'adjectiu *melanconi* 'irritable, dolent', que també existeix en els nostres dos idiomes. Ramon Llull parla en el mateix *Llibre de Contemplació* de l'home *malenconi*:⁷

Aitant com l'ome malenconi usa més viandes fredes e seques que negunes de les altres viandes...

La formació adjectiva existeix també, com, per exemple, *estalvi*, encara avui freqüent en l'expressió *sa i estalvi*. Recordem aquell passatge del *Tirant lo Blanch* quan és dit de Carmesina que «pensà si ab les armes de les dones si-l poria fer estalvi».

6 Emil LEVY, *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch: Berichtigungen und Ergänzungen zu Raynouards Lexique roman*, Leipzig, O. R. Resiland, 1894-1924, 8 vol.

7 Vegeu Germà COLÓN, «La forma *malenconi* de Llull i els fets occitans», a Josep MASSOT I MUNTANER (ed.), *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, vol. I, p. 27-37; reeditat a *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 13-20.

Al Llenguadoc, el *Breviari d'amor* de Matfre Ermengaud (fi del segle XIII) afecciona el mot i l'emptra diverses vegades: «li Jusieu malenconi», i «E creso que S. Antoni | fos mantenien malenconis», literalment 'irritat, enfadat'.

En conclusió d'aquesta part diré que subscric l'afirmació de Jean-Pierre Chambon quan, després de refusar l'autoria de la *lamentatio poenitentiae*, *Se-nher Dieu que fezist Adam*, als trobadors Falquet de Romans i Folquet de Marsella, conclou «Le plus simple est donc de soutenir que l'ensemble de traits caractéristique du texte est dû à des interférences individuelles chez un catalanophone écrivant en occitan».⁸ Afegiré també que l'existència —desconeguda en altres romanços— en texts d'ambdues vessants dels Pirineus del substantiu i de l'adjectiu palesa un cop més la consabuda afinitat entre les llengües bessones, particularment entre el català i el llenguadocià.

En un volum d'homenatge dedicat a la professora J. Wathelet vaig redactar una llarga monografia,⁹ en la qual analitzava a fons el mot de l'occità antic *marves*, *manves*, que té un doble exacte en el català *marvés* o *manvés*. En totes dues llengües es tracta d'un terme que no ha arribat al llenguatge modern. En occità no va ultrapassar l'època dels trobadors i els exemples desapareixen després del segle XII, mentre que en català es perden en acabar el segle XIV. Fa l'efecte que ja a la darreria del segle XIV i començament del XV els escadussers esments de Catalunya són purs arcaïsmes.

Vaig tractar de demostrar que ens trobàvem davant un adverbí temporal amb el sentit de 'tot seguit, immediatament', procedent de **manu versu*, variant formal de *manu versa* —el masculí és degut a l'aspecte formal de *manu*; compareu, per exemple, *mandret*—. L'aclariment semàntic el trobava en el fet que una gran quantitat de llengües de tot arreu tenen aquesta formació 'en el temps que costa girar la mà': alemany *in Handumdrehen*, *Handkehrum*, francès *en un tournemain*.¹⁰

Abans de continuar voldria dir que no hi ha res més allunyat mútuament que l'estudi del català i de l'occità. Salvant les poques excepcions de rigor, els

8 Jean-Pierre CHAMBON, «Remarques sur la patrie de l'auteur du ms. Brit. Mus. Add. 17920 (BrunelMs 13)», *Revue des Langues Romanes*, 99 (1995), p. 123-132: 131. Amb tot, Chambon s'equivoca perquè va interpretar uns exemples catalans com a occitans.

9 Germà COLÓN, «Occitan et catalan...».

10 Coromines (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, Caixa de Pensions La Caixa, 1980, s.v. *mà*) pensa que cal partir de l'ablatiu plural MANIBUS, cosa un xic estranya. Aquesta idea se li va ocórrer al gran provençalista Clovis BRUNEL («Provençal manbes, marves», *Romania*, 51 (1925), p. 557-560), que pensa en l'expressió feudal *jurare manibus*. Aquest investigador era un grandíssim filòleg, molt erudit, però no era lingüista, i no és gens rar que es conformés amb una formació a partir d'un ablatiu del plural.

provençalistes cultiven llur camp, indiferents al que passa al sud de les Corberes, i els catalanistes fem el mateix en el nostre jardí. Només un exemple: quan vaig estudiar el mot *manvés*, en vaig adduir 60 exemples catalans. Per contra, l'occitanista suís Max Pfister digué que l'adverbi *manvés* solament era conegut en provençal antic: «*ist nur im Altprovenzalischen bekannt*».¹¹

Vet ací un únic esment del trobador occità Uc Brunenc de la fi del segle XII: «ar es perdut qui de *marves* no pren» (amb variants com «qui dese non o pren»). I un de català tret de les *Llegendes rimades de la Biblia de Sevilla*: «E dix *manvés* l'emperador | – Ara conech qu'er' hom d'honor». Crec que ja es veu el paral·lisme entre les formacions occitanes i catalanes medievals en *melanconi* i en *manvés* / *marvés*.

EL CATALÀ I L'OCCITÀ A L'ÈPOCA MODERNA

Passem ara a l'època diguem-ne moderna, al segle XIX. Ja sabem que molta gent il·lustre pensà que el català feia part de la llengua d'oc. Esmento només gent de casa: Manuel Milà i Fontanals, Marià Aguiló, Jacint Verdaguer, Joaquim Rubió i Ors, Teodor Llorente, Mn. Antoni M. Alcover, Valentí Almirall, etc. Després alguns canviaran de parer. Una excepció a aquesta unanimitat la representa el mallorquí Tomàs Forteza en la seva *Gramática de la lengua catalana*, on separa radicalment català i occità. Encara que és un text llarg, val la pena citar les seves paraules, tractant-se d'una època tan matinera:¹²

No hay pues en nuestra habla ni resabio siquiera de diptongación, y no es [el català], por esta razón y por las anteriormente expuestas, dialecto del provenzal. Es una lengua que tiene propia autonomía, si así vale decirlo, y que, en antigüedad y formas propias, iguala, si no vence, á las demás hermanas, las lenguas neolatinas [...].

Revindicado el título de lengua al habla que los cruzados de D. Jaime importaron con el evangelio á las Baleares y á Valencia, falta todavía discutir su nombre. Con intención me he valido hasta aquí de perífrasis para nombrarla; catalana suele llamarse, mas sin dificultad podría admitirse cualquier otro nombre que *unánimes* le diesen los que con amor la cultivan. Catalana es por el origen y la

¹¹ MAX PFISTER, *Lexicalische Untersuchungen zu Girart de Roussillon*, Tübingen, M. Niemeyer, 1970.

¹² TOMÀS FORTEZA, *Gramática de la lengua catalana*, Palma de Mallorca, Escuela Tipográfica Provincial, 1915. Forteza va escriure la seva *Gramática* al darrer terç del segle XIX, però no va ser publicada, pòstuma, fins al 1915 per A. M. Alcover.

historia: en *pla catalá* escribía su delicioso poema Fra Anselm Turmeda, quien era indudablemente mallorquín; en *llengua catalana* decía escribir más de un autor de los que se hallan reseñados en la Biblioteca de autores Baleares de Bover; y nadie osaría negar el título de catalana á la Crónica de Muntaner que era, según el mismo afirma, *ciutada de Valencia*.

Una tradición infundada la apellida no obstante lemosina; y los valencianos, con excesivo recelo quizás, se aferran á esta denominación, que de común acuerdo rechazan las deducciones de la filología y la verdad histórica. Llámese la sin embargo lemosina, con tal que no arguya este título una derivación del dialecto de Limoges, que sería á todas luces falsa: apellídesela catalana, con tal que esta palabra no suponga preponderancia ó exclusivismo: invéntese, si se quiere, otro nombre comprensivo de los pueblos que la hablan y de los hijos que la estiman; que puesto que *le nom ne fait rien à la chose*, nuestra lengua no ha de perder por eso ni su riqueza y galanura, ni ninguno de los preciosos joyeles que la avaloran. Sea el que fuere el nombre que se la dé, brillarán en los cuarteles de su escudo los timbres de las provincias que la conservan, y formarán su aureola todos los nombres gloriosos que enriquecen su historia literaria. Nuestra herencia no es tan pobre que debamos mendigar la propiedad ajena; mas no es tampoco tan excesivamente rica que hayamos de tener por extraña la parte de ella que tocó á nuestros hermanos. Ya en otra ocasión solemne tuve ocasión de decirlo: ni Cataluña puede renunciar á Lull, ni Mallorca á Ausias March, ni Valencia á Verdaguer. Sigamos llamándola catalana; cualquier otra denominación envolvería ingratitud é injusticia.¹³

Naturalment que també és de la mateixa opinió Menéndez Pelayo, el qual arribà a titllar de *majaderos* els qui anomenen el català *llemosí* i *provençal*.

Recordem ara els versos de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau:

En llemosí sonà lo meu primer vagit,
Quant del mugró matern la dolça llet bebia;
En llemosí al Senyor pregaba cada dia,
E cànchics llemosins somiaba cada nit.
Si quant me trobo sol, parl ab mon esperit,
En llemosí li parl, que llengua altra no sent,
E ma boca llavors no sap mentir, ni ment,
Puix surten mas rahons del centre de mon pit.

Aquesta germanor entre els parlars d'un i altre vessant del Pirineus es talla sobretot per part dels catalans. I això es manifesta als Jocs Florals del 1893 en

¹³ Tomàs FORTEZA, *Gramàtica...*, p. 10-II.

un episodi estudiat per Rafanell. Tot el que vindrà després no tindrà cap resultat tangible. Hi haurà occitanistes de França, però gairebé no tindran eco entre els catalans. Això no vol dir que entre aquests darrers no hi manquessin personatges de talla, enyoradissos del panoccitanisme, com ara Joan Maragall: recordem la glossa «s'acosta el dia que serem tots uns», Batista i Roca i un jove J. V. Foix. Fins i tot entre els grans romanistes com F. Diez i W. Meyer-Lübke en llurs diccionaris etimològics participaven d'aquesta dèria d'encasellar el català dins l'òrbita de la llengua d'oc. És clar que hi hagué excepcions, com ara els antioccitanistes Antoni Rubió i Lluch i sobretot Jaume Massó Torrents.

Pels anys de la Dictadura de Primo de Rivera hi ha catalans que s'aprofiten de la germanor amb les terres d'oc. Sobretot ens trobem amb la qüestió de saber si Pompeu Fabra pensava que el català en un futur podria ser una «variant occitana». L'aparició el 1923 de l'*Atlas lingüístic de Catalunya*¹⁴ ja mostra la frontera lingüística i la clara separació entre els dos idiomes —vegeu la pronúncia diferent *mur* vs. *mür*— i encara millor es veu en l'ALPO d'Enric Guiter,¹⁵ on és clara la barrera que separa el català de l'occità. Però sempre queden panoccitanistes d'un i altre domini.

Per això, a l'abril del 1934 un bon aplec d'intel·lectuals catalans, encapçalats per Pompeu Fabra, davant les exageracions dels panoccitanistes donen a conèixer el manifest *Desviacions en els conceptes de llengua i de Pàtria* per combatre-les. Romanen uns quants irreductibles, nostàlgics, com Josep Carbonell, però sense cap ressò.

Un bon cop, des de l'altre vessant dels Pirineus, el dona el gran lingüista Jules Ronjat, el qual, en la seva excel·lent *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*,¹⁶ comet per a alguns dels seus compatricis l'heretgia de no incloure-hi el català...

Quan hi havia encara aquell rebombori sobre l'anomenada «Subagrupació romànica del catalán», em vaig permetre de participar-hi explicant:

Consideramos a las lenguas románicas como hermanas derivadas de una madre común, el latín. Quizá convendría que basándonos en la presencia de determinados caracteres comunes (de índole fonética, morfológica, sintáctica, léxica, etc.), señalásemos la existencia de unos diasistemas latinos que constituyen el tronco de un grupo de romances. La observación léxica deja ver que el catalán, el occi-

14 Antoni GRIERA, *Atlas lingüístic de Catalunya* (ALC), Barcelona, 1923-1964.

15 Henri GUITER, *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales* (ALPO), Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1966.

16 Jules RONJAT, *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, Montpellier, Société des Langues Romanes, 1930-1940, 4 vols.

tano y el francés se remontan a uno de esos diasistemas, al que —despojándolo de cualquier connotación ajena— podemos llamar latín gálico; es éste un término de pura tipología lingüística. El diasistema latino del que procede el catalán es diverso del llamado latín hispánico, base del portugués y del castellano.¹⁷

CONCLUSIÓ

En definitiva, arribats als anys cinquanta, a Catalunya no hi ha gent que es cregui les cabòries del panoccitanisme; potser el que roman és un difús enyor en algunes persones. Un segle després de la creació del felibritge, el 1954 apareix la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, i allà on l'edició del 1932 es descrivia *oc* com «l'antiga llengua provençal» ara només queda *oc* «mascle de l'oca». Aquesta definició zoològica marca la desaparició del panoccitanisme a Catalunya.

17 Germà COLÓN, *El léxico catalán en la Rumania*, Madrid, Gredos, 1976, p. 12.